

Vytautas KARDELIS, Agnė NAVICKAITĖ

Vilniaus universitetas

ŠIAURĖS RYTŲ VILNIŠKIAI 1920–1930 m. SOCIOLINGVISTINĖS PASTABOS*

§ 1. Palyginti su sinchroniniais tyrimais, diachroninė Ignalinos krašto situacija aprašyta išsamiau. Turint galvoje istorinį aspektą, visos Rytų Lietuvos, taip pat ir Ignalinos krašto, sociolingvistinę raidą galima dalyti į kelis istorinius laikotarpius (plg. Gaučas 2004, 5):

- 1) Lietuvos–Lenkijos (Respublikos) laikas;
- 2) carinės Rusijos valdymo metai;
- 3) 1920–1930 m. Lenkijos okupuotas Vilniaus kraštas.

Kiekvienas šis laikotarpis daugiau ar mažiau tirtas ir aprašytas įvairiuose darbuose. Didžiausia problema, ypač kalbant apie du pirmuosius etapus, yra duomenų trūkumas. Todėl tyrėjai dažnai priversti remtis ta pačia faktine ir ypač statistine medžiaga, kuri skirtingų autorių darbuose neretai kartojasi, ir to, be abejo, sunku išvengti.

Iš visų trijų istorinių Rytų Lietuvos sociolingvistinės raidos etapų tyrėjams dėkingiausias yra trečiasis – 1920–1930 m. Lenkijos okupacijos laikotarpis. Jis gana gerai dokumentuotas, išlikusi palyginti gausi ir įvairi medžiaga ne kartą analizuota. Tačiau istorinė sociolingvistinė Ignalinos krašto situacija atskirai ir sistemingai nebuvo tirta, todėl specialių darbų, skirtų tik šiam arealui, nėra, nors ir visas plotas, ir atskiros jo vietos minimos platesniame kontekste, taip pat apibendrinamojo pobūdžio ar specialiesniuose tyrimuose. Įvairių duomenų yra Vilniaus kraštui skirtuose darbuose¹, taip pat viename svarbiausių analitinių tyrimų, kur galima rasti ir konkrečių, ir lyginamojo pobūdžio duomenų, susijusių su Ignalinos kraštu – P. Gaučo darbe „Etnolingvistinė Rytų Lietuvos gyventojų raida. XVII a. antroji pusė–1939 m.“² Norint susidaryti išsamesnį Ignalinos krašto sociolingvistinės situacijos vaizdą lenkų okupacijos laikotarpiu, reikėtų iš visos minėtos literatūros surinkti su kalbamuoju plotu susijusius faktus,

* Straipsnis parengtas vykdant Lietuvos valstybinio mokslo ir studijų fondo remiamą projektą *LIT-TERA: Lietuvių tautinis identitetas XVI–XX a. kultūrų dialogo kontekstuose*.

¹ Plg.: Anonim 1898; Vilniškis 1964; Zumeris 1967; Rytų Lietuva 1980; Kviklys 1986, 1989; Martinkėnas 1989; Rytų Lietuva (istorija, kultūra, kalba) 1992; Lietuvos rytai 1993; Zinkevičius 1993. Dar žr. šių leidinių bibliografiją, taip pat atskirus P. Gaučo, A. Vidugirio, K. Garšvos, L. Grumadienės, E. Grinaveckienės straipsnius.

² Darbe nurodyta ir svarbiausia bibliografija.

sulyginti pateikiamus statistinius duomenis, verifikuoti interpretacijas³. Tačiau, kaip jau minėta, šie duomenys dažniausiai pateikiami bendrame kontekste arba bendrosioms Vilniaus krašto sociolingvistinėms ar etninių pokyčių tendencijoms iliustruoti, todėl iš jų ne visada galima spręsti apie situaciją mažesniame areale.

Vienas patikimiausių būdų tirti netolimą istorinę sociolingvistinę situaciją yra autentiški ir gyvi tuos laikus menančių informantų liudijimai. Šiuos duomenis galima skirti į dvi chronologines grupes. Pirmoji grupė – tai medžiaga, paskelbta įvairiose lenkų okupacijos metų (1920–1930 m.) spaudoje. Vėliau ji buvo surinkta, apibendrinta ir išspausdinta atskirais leidiniais (plg. Š e m i s 1992). Iš šių pirminių šaltinių pavieniai faktai pateko į vėlesnių tyrėjų darbus. Tuose šaltiniuose galima rasti medžiagos ir iš Ignalinos krašto.

Antrąją autentiškų duomenų grupę sudaro jau sovietiniais metais ir mūsų dienomis, t. y. atkūrus nepriklausomybę, padaryti garso įrašai, kur informantai pateikia sociolingvistinės informacijos apie lenkų okupacijos periodą⁴. Tokios informacijos galima rasti ir kai kuriuose tekstų rinkiniuose (plg. Markevičienė 1999). Dar vienas autentiškų duomenų šaltinis yra istorinės apybraižos – miestelių ir parapijų istorijos (plg. Juodgalvis 1996; 1998; Šiaudinis 1997), kompleksinių ekspedicijų medžiaga (plg. Tverečiaus kraštas 2001) ir kraštotyrinio pobūdžio leidiniai (plg. Bajorūnas 2003), kur kalbama ir apie lenkų okupacijos laikų etnolingvistinius santykius, pateikiama netiesioginių sociolingvistinių faktų.

Skirtumas tarp abiejų informacijos sluoksnių nėra vien formalus ir chronologinis. Reikia atsižvelgti į tai, kad pirmojo sluoksnio duomenys buvo renkami okupacijos metais, kai užimtas kraštas buvo polonizuojamas, o polonizacijai priešintasi įvairiais būdais ir priemonėmis. Antrojo sluoksnio duomenys pateikiami jau iš istorinės perspektyvos, praėjus gerokai laiko. Todėl neturėtų būti vienodai vertinama visa medžiaga – autentiška lenkų okupacijos metų ir autentiška iš laiko perspektyvos.

§ 2. Šiame straipsnyje išsamaus lyginimo nebus, nes duomenys dar nėra tinkamai apibendrinti. Bus apsiribota informacijos, ekspedicijų metu surinktos Ignalinos rajono Palūšės, Daugėlišio, Vidiškių ir Paringio parapijose, analize. Ši analizė iš dalies statistinė, iš dalies lyginamoji, bet lyginti imami tik abejonių nekeliantys duomenys. Be to, analizuojamoji medžiaga nėra nei išsami, nei galutinė. Kol kas galima kalbėti tik apie tam tikras tendencijas ir mėginti jas palyginti su bendra Vilniaus krašto situacija. Straipsnyje nagrinėjami minėtų parapijų duomenys imti iš ekspedicijose pildytų sociolingvistinių anketų ir užrašytų informantų prisiminimų. Duomenis stengtasi lyginti su minėtoje P. Gaučo monografijoje (2004) pateiktais faktais, kartais atsižvelgta ir į kitą svarbesnę literatūrą.

³ Toks bandymas yra J. Tamoliūnaitės (2004) bakalauro darbas, parašytas Vilniaus universitete.

⁴ Plg. Lietuvių kalbos instituto tarmių archyvo medžiaga: <http://www.mch.mii.lt/dba/index.htm>

Nagrinėjami duomenys surinkti 2002–2005 m. vykusiose ekspedicijose⁵. Iš viso buvo apklausta apie 300 informantų. Dauguma respondentų gimę 1918–1928 m. (buvo ir gimusių 1910–1915 m.), todėl gerai atsiminė Lenkijos okupacijos metus. Informacija surašyta į anketas. Be kitų sociolingvistinės anketos klausimų, informantų buvo teiraujamasi apie mokyklą, bažnyčią ir dvarus: kokią mokyklą – lietuvišką ar lenkišką lankė; kokia kalba buvo mokoma mokykloje; kaip mokiniai tarpusavyje kalbėdavo per pertraukas; kokios tautybės buvo mokytojas; kiek buvo lietuvių kalbos pamokų per savaitę; kokia kalba informantas meldžiasi dabar ir kokia meldėsi lenkų okupacijos laikais; kokia kalba bažnyčioje vyko pamaldos; kokios tautybės buvo kunigas; ar bažnyčioje būdavo konfliktų su lenkais; ar aplinkui buvo dvarų, kur jie buvo; ar teko dirbti dvare; kokia kalba kalbėdavo dvarininkai su samdiniais.

§ 3. Iš atsakymų į sociolingvistinės anketos klausimus, taip pat iš prisiminimų apie lenkų okupacijos laikus galima susidaryti apytikrį to meto vaizdą kalbamose parapijose ir jį palyginti su bendrosiomis Vilniaus krašto tendencijomis, taip pat išskirti tik šioms parapijoms būdingų bruožų.

§ 4. Lenkų okupacijos laikus informantai dažniausiai apibūdina taip: *čia buvo Lenkija* arba *mes buvom po lenkais*. Iš pokalbių matyti, kad žmonės savęs netapatina nei su lenkais, nei su Lenkija ir aiškiai suvokia savo lietuvišką tapatybę. Neginčijamas ir neabejotinas faktas yra lenkų okupacijos metais vykdyta polonizacija, kurią informantai supranta ir aiškiai įvardija. Polonizacija Ignalinos krašte buvo vykdoma pagal bendrą modelį, būdingą visam Vilniaus kraštui: 1) per mokyklą; 2) per bažnyčią; 3) per administracines įstaigas ir kolonizavimą (plg. Gaučas 2004; Vidugiris 1992; Zinkevičius 1993).

§ 5. Švietimo padėtis klostėsi ir keitėsi priklausomai nuo laiko, taip pat centrinės ir vietinės administracijos politikos ir požiūrio. Minėtose parapijose 1920–1939 m. egzistavo du mokyklų modeliai: valstybinis ir privatus. Valstybinės mokyklos daugiausiai buvo lenkiškos, o dauguma lietuviškų mokyklų – privačios, paprastai išlaikomos Švenčionių „Ryto“ draugijos (plg. Gaučas 2004, 78). Privačias lietuviškas mokyklas Ignalinos krašte vadino mokyklomis „nuo tėvų“. Iš informantų pasakojimų galima spręsti, kad mokytojus paremdavo ne tik „Ryto“ draugija, bet ir patys gyventojai. Pirmaisiais lenkų valdymo metais grupė mokinių rinkdavosi kurio nors ūkininko troboje, tačiau ilgainiui toks kolektyvinis mokymas pradėtas drausti ir net persekioti – policija bausdavo ne tik mokytoją, bet ir tą žmogų, kurio troboje aptikdavo pamokas lankančius vaikus. Tada mokytojai lietuviškai ėmė mokyti individualiai. Iš informantų pasakojimų matyti, kad valstybinių mokyklų, kur buvo dėstoma lenkų kalba, skai-

---

⁵ Vienas rėmė Valstybinę lietuvių kalbos komisija, keturios 2005 m. ekspedicijos buvo finansuotos iš projekto *LITTERA* lėšų. Medžiaga laikoma VU Baltistikos ir bendrosios kalbotyros katedroje.

čius buvo vis didinamas. Šis polonizacijos per mokyklas stiprinimas atitinka bendrąją Vilniaus krašto padėtį (Gaučas 2004, 78–81). Apibendrinti sociolingvistinių anketų duomenys⁶ taip pat rodo tokią tendenciją. Iš apklaustųjų informantų lietuviškai mokyklą lankė maždaug 30%, dvikalbėje, arba mišrioje, mokykloje mokėsi 17%, o į lenkišką mokyklą ėjo 50%. Mokyklos iš viso nelankė 3% apklaustųjų.

Pasak respondentų, 30% mokytojų buvo lietuviai, o 70% – lenkai. Turbūt dėsninga, kad mokytojų tautybės procentas sutampa su lietuvišką mokyklą lankiusių mokinių procentu. Iš mokykloje dėstomos kalbos ir mokytojų tautybės statistikos atsargiai galima daryti dvi išvadas: 1) mokykloje vyravo lenkų kalba; 2) šios kalbos įtaka mokykloje buvo palapsniui didinama. Beje, dėl mokytojų lenkų tautybės dar reikėtų išsamesnių tyrimų, nes iš žmonių pasakojimų sunku suvaikyti, ar jie buvo atkelti iš Lenkijos, ar kai kurie buvo sulenkėję lietuviai. Informantai teigia, kad daugiau nei pusė mokytojų lenkų geriau ar prasčiau mokėjo lietuviškai, tik nenorėjo šia kalba kalbėti. Pateikti duomenys rodo apie 10% mokytojų lenkų kartais kalbėdavus su mokiniais lietuviškai. Be to, čia svarbus ir išsamiau tirtinas dar vienas faktas: mokykloje per savaitę būdavo viena ar dvi lietuvių kalbos pamokos, per kurias mokydavo tas pats mokytojas. Kai buvo uždamos privačios lietuviškos mokyklos, o vaikai perkeliama į valstybines lenkų dėstomąja kalba, lietuvių kalba jose galėdavo būti kaip privalomas ar neprivalomas dalykas (plg. Gaučas 2004, 80). Galima spėti, kad požiūris į lietuvių kalbos dėstymą priklausė ir nuo mokytojo, nes, informantų liudijimu, kai kur lietuvių kalbos pamokų iš viso nebūdavo. Ir šiuo atveju situacija Ignalinos krašte iš esmės atitinka bendrą Vilniaus krašto padėtį: į valstybines mokyklas pradėję eiti vaikai mokydavosi lenkiškai. Iš tokių mokyklų paprastai būdavo iškeliami mokytojai lietuviai, o vietoj jų pradėdavo dirbti lenkai, dažnai net nenukentėję kalbėti lietuviškai arba specialiai nekalbėję šia kalba (plg. Gaučas 2004, 79). Specifinį Ignalinos krašto bruožą galima išžvelgti turint galvoje mokytojų tautybę. Apibendrinus informantų pateiktą ir ką tik minėtą statistiką matyti, kad padėtis čia buvo kiek geresnė. Štai 1935–1936 m. viso Vilniaus krašto valstybinėse lenkų kalba dėstomose mokyklose iš 213 mokytojų tik 25 buvo lietuviai (procentais – maždaug 88% ir 12%). Geresnę padėtį Ignalinos krašte greičiausiai lėmė ta aplinkybė, kad jis buvo beveik visas lietuviškas⁷. Lenkų administracija ilgainiui ėmė drausti mokiniams mokykloje per pertraukas ar einant į mokyklą kalbėti lietuviškai (plg. Gaučas 2004, 80). Tačiau visi kalbamų parapijų informantai teigė per pertraukas tarpusavyje bendraudavę lietuviškai. Reikalavimo per pertraukas kalbėti lenkiškai

---

⁶ Anketų duomenis apibendrina A. Navickaitė.

⁷ Taip teigti leidžia tų pačių informantų pateikti duomenys, taip pat sinchroninės situacijos apžvalga, plg. Kardelis et al. 2003; Kardelis 2006.

mažai paisę ir mokytojai, retai pasitaikydavę, kad mokiniai už draudimų nesilaikymą būtų baudžiami. Tokį atsainesnį požiūrį taip pat greičiausiai lėmė jau minėta aplinkybė – tautinė gyventojų sudėtis. Lenkų administracijos pareigūnų vaikų mokykloje buvo mažuma (be to, jie eidavo į mokyklas didesniuose miesteliuose ar bažnytkaimiuose, o ne kaimo vietovėse). Kai kurie informantai teigia, kad tarp lietuvių ir lenkų mokinių pasitaikydavę konfliktų.

§ 6. Antrasis svarbus ir visuotinai pripažįstamas polonizacijos instrumentas lenkų okupacijos metais buvo bažnyčia. Polonizacija per bažnyčią gana išsamiai dokumentuota, aprašyta ir nagrinėta įvairiuose darbuose (plg. Gauchas 2004; Vidmantas 1992; Lietuvos rytai 1993; Zinkevičius 1993; taip pat žr. šių leidinių bibliografiją). Situaciją galima trumpai apibendrinti taip. Polonizacija per bažnyčią ypač sustiprėjo tada, kai Vilniaus vyskupą Jurgį Matulaitį pakeitė garsusis Romualdas Jalbžkovskis, jau prisidėjęs prie lenkų okupuotos Seinų vyskupijos pietinės dalies lenkinimo. Lietuviškas pamaldas bažnyčiose pakeitė lenkiškos, ši kalba buvo įvesta ir ja verčiama melstis net tose parapijose, kur lenkų beveik nebuvo. Lenkijos valdžiai neištikimus dvasininkus imta keisti lenkiška dvasia auklėtais kunigais. Nepaklusnieji buvo baudžiami, suimami ir kalinami. Lietuviškai besimeldžiantys žmonės viešai vadinoti pagoniais. Neišvengta ir neatsitiktinės sąvokų painiavos, kai religija buvo tapatinama su tautybe (katalikybė vadinta „polska wiara“).

Kalbamosios parapijos per bažnyčią taip pat buvo mėginamos lenkinti, kitaip tariant, bendra viso Vilniaus krašto tendencija ir šiuo atveju neaplenkė nagrinėjamų vietų ir kokios nors ypatingos išimties iš bendros situacijos nesudarė. Tačiau kai kurios atskiros detalės skiriasi, taip pat matyti ir savitų tendencijų.

§ 7. Lenkų kalbą buvo stengiamasi įvesti į visas kalbamąsias parapijas, tačiau realiai to padaryti, galima sakyti, nepavyko. Apibendrinus anketų duomenis galima teigti, kad Palūšės, Daugėlišio, Vidiškių ir Paringio parapijų bažnyčiose vyravo lietuvių kalba. Apklausti informantai poterių mokėsi ir meldėsi lietuviškai. Pamokslas, svarbi bažnytinių apeigų dalis, aptariamose parapijose buvo sakomas ir lietuviškai, ir lenkiškai. Tačiau ir čia buvo nusvėrusi lietuvių kalba – dažniausiai pamokslas buvo sakomas lietuviškai, tik per atlaidus ar didžiąsias šventes – pramaišiu abi kalbomis. Lietuvių kalba vyravo ir kitų bažnytinių apeigų metu. Tokią palyginti stiprią lietuvių kalbos padėtį bažnyčioje, matyt, lėmė keli dalykai. Pirmiausiai jau minėta gyventojų tautinė sudėtis: beveik ištisai lietuviškose parapijose lenkų administracija sudarė mažumą, o vietinių sulenkėjusių lietuvių buvo labai nedaug. Dar vienas svarbus veiksnys, skatinęs išlaikyti lietuvių ir ją puoselėti – kunigų tautybė. Informantai vienu balsu tvirtino, kad kalbamosiose parapijose lenkų okupacijos metais visi kunigai buvo lietuviai. Informantų pasakojimai leidžia spėti vietinę

lenkų administraciją negebėjus rasti svirtų, kurie būtų pakreipę padėtį bažnyčioje aktyvios polonizacijos linkme. Kartais net susidaro įspūdis, kad ji nenorom turėjo taikstytis su esama padėtimi, nes dalyvaudavo pamaldose kartu su lietuviais (informantai, beje, yra pasakoję ir apie lietuvių bei lenkų konfliktus bažnyčioje).

Taigi kalbamosios parapijos, turint galvoje polonizaciją per bažnyčią, gerokai išsiskiria iš viso Vilniaus krašto. Jose padėtis, palyginti, pavyzdžiui, su pietrytine Vilniaus krašto dalimi (žr. Vidugiris 1992; Zinkevičius 1993), buvo kur kas geresnė.

§ 8. Trečiasis polonizacijos įrankis buvo okupacinė lenkų valdžios administracija ir kolonizavimo politika. Tiriamose parapijose būta lenkų dvarų, pavyzdžiui, Smilginiškėje, Kazimierave (Daugėlišio par.), Kazokinėje (Palūšės par.), Vidiškėse (savininkas buvo rusas), tačiau būdami apskritai uždarokos struktūros, pasak informantų, didelės įtakos polonizavimui jie nedarė. Iš visų apklaustųjų dvaruose teko dirbti vos dešimtadaliui. Kiti tik atsimena tėvų pasakojimus apie dvarus. Beveik visi informantai teigia, kad dvarininkai tarpusavyje ir su samdiniais kalbėdavo lenkiškai.

Iš pateiktųjų pasakojimų galima spręsti, kad dvarai ekonomiškai nebuvo itin stiprūs. Taip pat negalima teigti, kad jie būtų buvę labai stiprūs polonizacijos ar apskritai lenkiškos kultūros židiniai ar sklaidos centrai. Be to, dvarų savininkus, administraciją ir vietinius gyventojus aiškiai skyrė socialinis statusas.

§ 9. Turint galvoje sinchroninę sociolingvistinę Ignalinos krašto situaciją (plg. Kardelis et al. 2003; Kardelis 2006) ir palyginus ją su istorinėmis tendencijomis bei kitokia padėtimi, pavyzdžiui, Adutiškio krašte (plg. Urbanavičienė 2000; 2006), matyti, kad polonizacija Palūšės, Daugėlišio, Vidiškių ir Paringio parapijose nebuvo stipri. Žinoma, nieku būdu negalima neigti, kad jos nėra buvę, tačiau ji buvo mažesnė nei pietrytinėje Vilniaus krašto dalyje (plg. Gaučas 2004; Vidugiris 1992; Zinkevičius 1993). Tai aiškiai rodo ir tas faktas, kad kalbamųjų parapijų kaimiškose vietovėse, sinchroniškai žiūrint, neaptikta intensyvios dvikalbystės arealų. Remiantis informantų pateiktais duomenimis galima teigti, kad jų nebuvo ir lenkų okupacijos metais. Lenkų kalba neprasisverbė į kasdienę, buitinę vartoseną ir buvo tik „mokyklos“ (dažniau vartojama) ir oficialioji (rečiau vartojama) kalba. Surinktoji medžiaga taip pat leidžia teigti, kad šiose parapijose nevyko ir nutautėjimo procesas. „Lenkais tapusių“ lietuvių procentas buvo labai mažas, o priešastys, skatinusios „tapti lenku“, informantų vertinimu, buvo grynai materialinės – pastangos užsitikrinti geresnį gyvenimą. Tačiau tokie „virtimai“ būdavę itin reti.

§ 10. Apibendrinant situaciją dar būtina priminti, kad parapijos, kur buvo surinkta čia analizuojama medžiaga, yra lietuviškiausios visame Ignalinos krašte, todėl, kaip buvo minėta pradžioje, pagal jų duomenis nereikėtų spręsti apie viso krašto situaciją, ypač apie padėtį pačiose pakraštinėse parapijose, kurios ribojasi su Baltarusija.

Informantų pateikti duomenys ir jų analizė rodo šias svarbiausias tendencijas:

1) tirtose Palūšės, Daugėlišio, Vidiškių ir Paringio parapijose buvo vykdoma bendra lenkų okupacinės valdžios polonizacijos politika;

2) stipriausias polonizacijos instrumentas greičiausiai buvo mokykla, silpniausias – lenkų administracija ir dvarai;

3) bažnyčia, palyginti su kita Vilniaus krašto dalimi, didelės įtakos polonizacijai nepadarė;

4) polonizacijai įsigalėti trukdė gyventojų tautinės sudėties faktorius, aiškus savojo identiteto suvokimas, lietuviai kunigai ir mokyklos „nuo tėvų“ modelis.

SOZIOLINGUISTISCHE ANMERKUNGEN ZUR LAGE DER NORDÖSTLICHEN „VILNAER“ MUNDARTEN IN DER ZEIT VON 1920 BIS 1930

Zusammenfassung

Im Artikel wird die soziolinguistische Situation des westlichen Teils des Bezirks Ignalina in den Jahren 1920–1930 diskutiert. Am meisten stützen wir uns dabei auf Daten aus Fragebögen, welche während verschiedener Expeditionen erhoben wurden. Die von den Informanten gelieferten Daten und ihre Analyse zeigen die folgenden wesentlichen Tendenzen: 1) In den untersuchten Kirchengemeinden von Palūšė, Daugėliškis, Vidiškės und Paringys wurde die allgemeine Polonisierungspolitik der polnischen Verwaltung verwirklicht. 2) Das Material deutet darauf hin, daß das stärkste Polonisierungsinstrument am ehesten die Schule war, das schwächste dagegen die polnischen Verwaltung und die Gutsbesitzer. 3) Verglichen mit den übrigen Teilen des Vilnaer Gebiets war die Rolle der Kirche im Polonisierungsprozeß eher gering. 4) Der Polonisierung wirkte in der Bevölkerung das Bewusstsein ihrer ethnische Zugehörigkeit entgegen, eine klare Identität, litauische Pfarrer und das Modell der Schule „von den Eltern“ (d.i. von Wanderlehrern, die in den Häusern der litauischen Unterricht erteilten).

LITERATŪRA

Anonim, 1898, Obszar języka litewskiego w gub. Wileńskiej, – Materiały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne, III, Kraków.

Bajarūnas J., 2003, Mielagėnų kraštas. Istorija, papročiai, žmonės, Ignalina.

Gaučas P., 2004, Etnolingvistinė rytų Lietuvos gyventojų raida. XVIII a. antroji pusė–1939 m., Vilnius.

Juodagalvis J., 1998, Mielagėnai, Vilnius.

Juodagalvis J., 1996, Švenčionių kraštas, Vilnius.

Kardelis V., B. Sinočkina, B. Wiemer, A. Zielińska, 2003, Sytuacja językowa na terenie od Wisagini do Hoduciszek na Litwie: (Raport z badań terenowych), – Acta Baltico-Slavica, XXVII, 33–52.

Kardelis V., 2006, Šiaurės rytų vilniškių ploto sociolingvistiniai bruožai, – Blt XLI (2) 233–243.

Kviklys B., 1964, Vilniaus provincijos bažnyčios, Chicago.

Kviklys B., 1989, Mūsų Lietuva, I, Vilnius.

Lietuvos Rytai. Straipsnių rinkinys, Vilnius, 1993.

- Markevičienė Ž., 1999, Aukštaičių tarmių tekstai, I, Vilnius.
- Martinkėnas V., 1989, Vilniaus krašto lietuviškos mokyklos ir skaityklos 1919–1939 m., Vilnius.
- Rytų Lietuva: istorinių bei etnografinių studijų rinkinys, Chicago, 1980.
- Rytų Lietuva: istorija, kultūra, kalba, Vilnius, 1992.
- Šėmis B. (M. Biržiška), 1992, Vilniaus Golgota, Vilnius.
- Šiaudinis V., 1997, Paringio krašto praeitis, Vilnius.
- Tamoliūnaitė J., 2004, Rytų aukštaičių vilniškių šiaurės rytų ploto sociolingvistiniai bruožai. Bakalauro darbas (rankraštis), Vilnius, VU.
- Tverėčiaus kraštas, Vilnius, 2005.
- Urbanavičienė J., 2000, Vilniškių tarmės rytinių pakraščių tarminė diferenciacija, – Kalbotyra, XLVIII (1)–XLIX (1), 123–136.
- Urbanavičienė J., 2005, Lietuvių ir slavų kalbų sąveika vilniškių tarmės rytiniuose pakraščiuose (Adutiškio apylinkių duomenys), – Blt XLI (3) 461–471.
- Vidmantas E., 1992, Rytų Lietuvos lietuvių lenkinimas per bažnyčias XIX a. antroje pusėje ir XX a. pradžioje, – Rytų Lietuva, Vilnius, 30–45.
- Vidugiris A., 1992, Iš Lietuvos pietrytinių šnektų likimo (iki 1945 m.), – Rytų Lietuva. Istorija, kultūra, kalba, Vilnius, 223–231.
- Vilniškis, 1964, Lietuviai Vilniaus krašte, – Tautos praeitis, II 1, Chicago–Roma.
- Zinkevičius Z., 1993, Rytų Lietuva praityje ir dabar, Vilnius.
- Zumeris B., 1963, Vilniaus kraštas faktų ir atsiminimų šviesoje, – Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis, III, Roma.

Vytautas KARDELIS, Agnė NAVICKAITĖ
Baltistikos ir bendrosios kalbotyros katedra
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5
LT-01513 Vilnius
Lietuva
[vytautas.kardelis@flf.vu.lt]
[agne.navickaite@flf.vu.lt]